

ИЗРЕЧЕНИЯ В АРГУМЕНТНА ПОЗИЦИЯ

Галина Петрова

SENTENCES IN ARGUMENT POSITION

Galina Petrova

ABSTRACT

Sentences in argument position are these subordinate clauses that are required from the main clause predicate. The aim of the study was to specify which subordinate clauses are element of the argument structure of the predicate and which are not.

Key words: *subordinate clauses, argument position.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът за изреченията в аргументна позиция е част от въпроса за семантичната интерпретация на изречението. В работата се основаваме на схващането за предикатно-аргументната структура на изречението – положение, с което се съобразяват всички съвременни синтактични теории. Изречения в аргументна позиция са тези подчинени изречения, които се изискват от значението на съответните предикати. Целта на настоящата работа е да уточни кои видове подчинените изречения се явяват в позиция на смислово задължителни пояснения, т.е. кои са елемент от аргументната структура на даден предикат и кои не са.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Елементи в аргументна позиция

В генеративната граматика предикатът се разглежда като лексикална опора, която въз основа на своеобразните си семантични свойства отваря позиции (свободни места) за свои задължителни пояснения. Те се определят като задължителни, защото допълват, завършват неговия смисъл, т.е. задоволяват лексикалните му изисквания. Прието е да се наричат **аргументи** (термин, взиман от предикатната логика). Предикатите се изразяват с глаголи, устойчиви съчетания (*давам заповед*) или със “съм” + именна част (*е инженер, е весел, е важно* и т.н.). Аргументите се изразяват с референтни съществителни. Предикатът и аргументите представят понятията, които се свързват по определен начин в едно просто съждение, за да се изрази чрез изречение мисъл за някакъв факт, събитие от дей-

вителността. Тази мисъл се характеризира, от една страна, със своя форма, и, от друга страна, със свое съдържание. Прието е елементарната семантична единица за съдържанието на мисълта да се означава с термина **пропозиция**. Формата на мисълта се представя чрез структурата на простото съждение, чиито ядрени компоненти са предикатът и аргументите. Те се бележат съответно със символите P и x, y, z , напр. $P(x)$, $P(x, y)$, $P(x, y, z)$. Това е и начинът, по който може да се представи предикатно-аргументната структура на изреченията:

(1-а) $P(x)$:

Девето (x) се събужда.

(1-б) $P(x, y)$:

Иван (x) обича Мария (y).

(1-в) $P(x, y, z)$:

Той (x) даде подаръци (y) на децата (z).

Броят на аргументите зависи от значението на предиката. Така например глаголът *събуждам се* е едноместен, защото изисква само субект на събуждането. Той може да се представи така: *събуждам се* (някой) или поабстрактно – *събуждам се (x)*. Глаголът *обичам* е двуместен, защото предполага наличието на двама участници – изпитващ чувството на обич и обект на това чувство, т.е. *обичам* (някой, някого) или *обичам (x, y)*. Глаголът *давам* е триместен, защото даването се определя от задължителното участие на даващ, получаващ и обект, който преминава от едни ръце в други, т.е. *давам* (някой, нещо, на някого) или *давам (x, y, z)*. Броят на аргументите съответства на броя на задължителните участници в ситуацията от действителността.

Техните роли в тази ситуация в семантичен план кореспондират със семантичните роли на аргументите (агент, пациенс, бенефициент, експеритор, локация и т.н.) (вж. Пенчев 1998: 74). В синтаксиса аргументите се реализират в позиция на подлог, допълнение, обстоятелствено пояснение.

Освен аргументи обаче, в позиция на задължително пояснение може да се яви и пропозиция, която се изразява с подчинено изречение. Така например глаголет *казвам* обозначава ситуация, която предполага двама задължителни участници – този, който отправя съобщение, и този, към когото е отправено то. Налице е трансфер не на материален обект, както е при *давам*, а на информативно съдържание, което се представя от пропозиция. Съобщава се “нещо”, а то е, най-общо казано, някакъв факт от действителността, напр. *Той му каза, че заминава за София*. Глаголет *казвам* следователно е триместен, т.е. отваря три позиции за поясняващи го елементи, единият от които е пропозиция. Тъй като се изисква от значението на глагола, тя се нарича **семантично зависима пропозиция**. Глаголет *казвам* може да се представи така: *казвам* (някой, на някого, нещо) или *казвам* (x, y, P):

(2) P (x, y, P):

Той (x) *му* (y) *каза, че заминава за София* (P).

Някои автори приемат, че зависимите пропозиции също получават семантични роли, както и аргументите (вж. Пенчев 1998). Срещат се обаче и мнения (които споделяме и ние), че за роли при семантично зависимите пропозиции не може да се говори. Това становище се мотивира от факта, че е налице предикация със собствени променливи. Пропозитивното значение отнася към ситуации от действителността, които включват определени участници – живи същества, предмети, същини. В семантичен план те се представят от аргументите на предиката и се изразяват с референтни (лексикални) съществителни с признак [+вещност]. В този смисъл пропозициите, за разлика от аргументите, се характеризират с признак [факт]. Ето защо зависимата пропозиция (като смислово задължителен елемент) се явява в аргументна позиция, но няма аргументен статус, т.е. не получава семантична роля като аргументите.

Възможно е в обкръжението на *казвам* да се яви съществително име в обектна позиция, напр. *Той му каза за заминаването си*. Това

съществително обаче е с пропозитивно значение и се характеризира с признак [факт], т.е. налице е номинализирана пропозиция. Ето защо то също не получава семантична роля и няма аргументен статус. Предикатно-аргументната структура на изречението е идентична с тази в пример (2):

(3) P (x, y, P):

Той (x) *му* (y) *каза за заминаването си* (P).

Налице са обаче глаголи, които могат в една и съща позиция да присъединяват или аргументно NP, или пропозиция (респ. номинализирана пропозиция). Това синтактично свойство се обуславя от значението на съответния предикат. Например обект на радост може да бъде както някаква същина (предмет, живо същество), така и някакъв факт, както е в пример (4); можем да даваме на някого зрителна представа както за някого или за нещо, така и за някакъв факт, както е в пример (5):

(4-а) P (x, y):

Децата (x) *се радват на подаръците* (y).

(4-б) P (x, P):

Децата (x) *се радват, че той пристига* (y).

Децата (x) *се радват на пристигането му* (P)

(5-а) P (x, y, z):

Тя (x) *му* (y) *показа монетата* (z).

(5-б) P (x, y, P):

Тя (x) *му* (y) *показа как се рисува върху коприна* (P).

Има обаче глаголи (за разлика от примери 4 и 5), при които възможността за поява на семантично зависима пропозиция вместо аргументно NP е обусловена от употребата им с различни значения (напр. *завеждавам*, *предлагам*, *изпращам* и т.н.). За илюстрация на тези случаи ще използваме глаголет *завеждавам*. Едно от значенията му е ‘давам на някого нещо безвъзмездно като наследство’. С това значение глаголет обозначава ситуация за материален трансфер и се отнася към групата глаголи за даване. Аргументните позиции са три и той е от типа P (x, y, z) (6-а). С другото си значение – ‘изказвам посмъртно желание, воля’, глаголет се отнася към групата глаголи за съобщаване. Той присъединява семантично зависима пропозиция и е от типа P (x, y, P) (6-б):

(6-а) P (x, y, z):

Той (x) *ни* (y) *завежда всичките си имоти* (z).

(6-б) **P (x, y, P):**

Той (x) ни (y) завееща да бъдем единни (P).

Семантично зависима пропозиция присъединяват едноместни (7), двуместни (8) и триместни (9) предикати, напр.:

(7) **P (P):**

Личи, че ще вали (P).

Приятно е да се общува с такива хора (P).

(8-а) **P (x, P):**

Тя (x) чу, че някой вика (P).

(8-б) **P (P, x):**

Личи му (x), че е притеснен (P).

Приятно ми (x) е да общувам с такива хора (P).

Искаше ми (x) се да споделя с някого радостта си (P).

(9) **P (x, y, P):**

Тя (x) му (y) призна, че е изненадана (P).

2. Изречения в аргументна и в неаргументна позиция

Подчинени изречения, които не се изискват от значението на даден предикат, не заемат аргументна позиция и не фигурират в базовото семантично представяне. В генеративната граматика незадължителните пояснения на предиката се наричат **адюнкти**. Това обикновено са изречения, които изразяват обстоятелствата, при които се осъществява това, което се казва в главното изречение.

Налице са обаче конструкции, които на пръв поглед дават основание да се направи заключението, че обстоятелственото изречение може да бъде в аргументна позиция, напр.:

(10) *Той отива да купи хляб.*

Глаголът *отивам* е непреходен и означава, че някой се движи към някаква цел (място). Това означава, че глаголът отваря позиции за един външен и за един вътрешен аргумент. Той може да се представи така: *отивам* (някой, някъде) или *отивам* (x, y). Вътрешният аргумент е със семантична роля локация (място) и не е адюнкт, а аргумент. Ясно е обаче, че глаголът не се нуждае от друг поясняващ го елемент, а това означава, че подчиненото обстоятелствено изречение за цел в (10) не е в аргументна позиция, а е адюнкт, т.е. *някой отива някъде, за да купи нещо*. В (10) всъщност аргументът с роля локация (мястото като цел на движението) не е изразен, защото се

подразбира. То може да бъде представено така:

(11) *Той (x) отива (в магазина) (y) да (= за да) купи хляб.*

Същото се отнася и до изречения като следните:

(12-а) *Ела (тук) да (= за да) ти кажа нещо.*

(12-б) *Дойдох (тук) да (= за да) те питам нещо.*

Нека да разгледаме и изречение (13), където е налице подчинено обстоятелствено изречение за причина:

(13) *Лошо ми е, защото е горещо.*

С това подчинено изречение се уточнява факторът, който е причина за нечие недобро физиологично състояние. Ако обаче причиняващият фактор не е известен, той не може и да се назове, а само се констатира фактът, че някой не се чувства добре – *Лошо ми е*. Може да се направи изводът, че подчиненото обстоятелствено изречение не е в аргументна позиция, защото наличието му зависи от фактори, различни от значението на главния предикат *лошо е*. За да се обозначи нечие физиологично състояние като каузирано, е достатъчно да се присъедини вътрешен аргумент с роля експериентор – *Лошо ми е*. Ако трябва да се оцени някакво положение на нещата, не се присъединява дателно допълнение, а подчинено подложно изречение, с което се обозначава оценяваният факт – *Лошо е, че не вали от месеци*. Това подчинено изречение, за разлика от подчиненото обстоятелствено в (13), е в аргументна позиция. Аргументната структура на безличния предикат *лошо е* може да се представи така:

(14-а) **P (x):**

Лошо ми (x) е.

(14-б) **P (P):**

Лошо е, че не вали от месеци (P).

Освен подчинени обстоятелствени изречения, в неаргументна позиция се явяват и подчинените определителни изречения. Това е така, защото те не поясняват главния предикат, а съществителни имена независимо от функцията им в изречението.

Що се отнася до подчинените сказуемно-определителни изречения, те запълват позицията на предикатива (сказуемното име) (вж. Пенчев 1998: 117), напр.

(15) *Те са, които ще ви помогнат.*

Ясно е, че тези изречения се явяват в позицията на именната част на предиката. Ако тя е изразена, подчиненото изречение е определително. Изходна за този тип подчинени изречения е конструкцията *Те са хората, които ще ви помогнат*, т.е. *Те са (хората), които ще ви помогнат*. Може да се направи заключението, че тези изречения имат особен статут – те се явяват вместо именна част на предиката, а не като негови пояснения, поради което те не са в аргументна позиция.

Можем да обобщим, че в неаргументна позиция са подчинените обстоятелствени, подчинените определителни и подчинените сказуемоопределителни изречения. Това е така, защото те не се явяват в позиции, предявени от лексикалните изисквания на предикатите.

Изречения в аргументна позиция са подчинените подложни и подчинените допълнителни изречения, тъй като се генерират съответно във външна и вътрешна аргументна позиция.

3. Подчинени изречения в аргументна позиция

3.1. Подчинени подложни изречения

Известно е, че ако подложната позиция е представена от изречение, то се нарича “подчинено подложно”. Това изречение не може да се замени с лично местоимение, но може да се замени с показателното местоимение “това” с признак [факт]. Различават се два вида подложни изречения – **същински** (или първични) и **несъщински** (или вторични).

Като **същински** се определят изречения, които се генерират във външната аргументна позиция на безлични предикати. Това означава, че в речника, т.е. в базовото семантично представяне, предикатът е зададен с външен аргумент изречение. Същински подложни изречения присъединяват едноместни (16-а), т.е. само с позиция за семантично зависима пропозиция, или двуместни (16-б) предикати, напр.:

(16-а) **Р (Р):**

Личи, че ще вали (Р).

Трудно е да се прецени (Р).

Важно е да се участва/да участваш (Р).

(16-б) **Р (Р, х):**

Личи му (х), *че е изплашен* (Р).

Трудно ми (х) *е да преценя* (Р).

Иска ми (х) *се да потанцувам* (Р).

Струва ми (х) *се ужасно, че той е лъгал* (Р).

При някои предикати (напр. *личи*) именно съдържанието на пропозицията е определящо за присъединяването на дателно допълнение. Глаголът *личи* изисква такова допълнение, когато пропозицията обозначава физиологично или психическо състояние (16-б), а то предполага носител (живо същество). Когато се обозначава състояние на околната среда (16-а), такъв носител се изключва. С именния предикат *трудно е* се обозначава преценка за степента на възможност да се направи нещо. В (16-б) чрез присъединяването на дателно допълнение тя се представя като субективно обусловена. В (16-а) страдателният залог в подчиненото изречение не позволява преценката да се субективизира. Тя се отнася до когото и да е и това изключва присъединяването на дателно допълнение.

С предиката *важно е* в (16-а) някакъв факт се определя като значим по принцип и това изключва възможността за субективна обусловеност (напр. **важно ми е*).

При друга част от предикатите наличието на дателно допълнение е задължително. Желателната конструкция в (16-б) обозначава наличие на желание, предизвикано от субективна, лична потребност да се направи нещо. Дателното допълнение представя субекта на желанието и затова е задължителен за експлициране. Безличният глагол *струва се* също задължително присъединява дателно допълнение, защото то отнася към субекта на лично впечатление за нещо. В случая някакъв факт (обозначен с пропозицията) предизвиква у някого отрицателна оценка.

Вторият вид подчинени подложни изречения са тези, които се генерират във вътрешна аргументна позиция на даден предикат. Когато глаголът получи пасивна морфология, подложната позиция се освобождава от външния аргумент (той е “понижен”) и в нея се явява зависимата пропозиция. Ето защо тези подложни изречения се наричат **несъщински**:

(17-а) **актив:** *зная:* Р х [зная (х, Р)]

Ние (х) *знаем, че те са срещнали* (Р).

(17-б) **пасив:** *знае се:* Р [зная (х, Р)]

Знае се, че те са срещнали (Р).

Съществува и още един вид подчинени подложни изречения, известни като относителни, напр.:

(18) *Който нее, зло не мисли.*

Главният предикат е *мисля*. Той изисква външен аргумент, представящ субекта на мисловната дейност, т.е. *някой не мисли зло*. Това означава, че глаголът отваря позиция не за пропозиция, а за аргумент с признак [лице]. Не е случаен фактът, че това подчинено изречение се заменя с лично местоимение, а не както останалите подложни изречения с местоимението “това” (признак [факт]) – *Той зло не мисли*. Всъщност изходна за такъв тип изречения е конструкцията *Този, който нее, зло не мисли*, където подчиненото изречение е определително. Този тип подложни изречения следователно имат по-особен статут: главният предикат не отваря позиция за семантично зависима пропозиция, а тя се явява на мястото на неговия външен аргумент.

3.2. Подчинени допълнителни изречения

Тези изречения заемат вътрешна аргументна позиция на съответен предикат. Подчинени допълнителни изречения присъединяват едноместни (19), двуместни (20) и триместни (21) предикати:

(19) **P (P):**

(19-а) *Време е да берем гроздето* (P).

(19-б) *Има къде да пренощуват* (P).

(20) **P (x, P):**

(20-а) *Време му (x) е да се жени* (P).

(20-б) *Струва ми (x) се, че той лъже* (P).

(20-в) *Аз (x) зная, че ще закъснеят* (P).

(20-г) *Тя (x) иска да говори с тебе* (P).

(21) **P (x, y, P):**

Тя (x) му (y) каза, че ще закъснее (P).

Част от предикатите, които присъединяват подчинено допълнително изречение, са безлични (19, 20-а, 20-б).

Именният предикат *време е* означава ‘наличие на определен или подходящ момент за правенето на нещо’. Зависимата пропозиция обозначава действието, за извършването на което е настъпил подходящият момент (т.е. *Време е какво да се прави*). Присъединяването на дателно допълнение зависи от това,

дали моментът е субективно обусловен, както е в (20-а), или не е (19-а). Безличният предикат *има* (19-б) е едноместен и присъединява само зависима пропозиция (тук се абстрахираме от случаите, когато присъединява вътрешен аргумент – *има го*). Безличният глагол *струва се* задължително присъединява дателно допълнение. То представя носител на субективно мнение, на лична преценка за нещо, при което в случая *струва ми се, че = мисля, че*. За разлика от (16-б) тук не се изразява оценка за нещо, а преценка и подчиненото изречение е допълнително, а не подложно.

В примери (20-в, 20-г и 21) предикатите са лични, но в (20-в и 20-г) са двуместни, а в (21) предикатът е триместен.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изречения в аргументна позиция са същинските и несъщинските подложни изречения, както и подчинените допълнителни изречения. Тяхната поява е обусловена от лексикалното значение на даден предикат, поради което те се явяват елемент от неговата аргументна структура. Незадължителни или непредявени от лексикалните изисквания на предикатите са подчинените обстоятелствени изречения, подчинените определителни и сказуемноопределителни изречения. Подчинените обстоятелствени изречения поясняват сказуемото, но информацията, която предоставят, е допълваща. Подчинените определителни изречения поясняват съществителни имена независимо от структурната им позиция в изречението и в този смисъл не са поясняващ предиката елемент. Подчинените сказуемно определителни изречения имат по-особен статут – те не се явяват в позиция на поясняващ предиката елемент, а вместо именната му част.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пенчев 1998: Пенчев, Й., Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, 1998.

2. Чомски 1981: N. Chomsky, Lectures on Government and Binding. Dordrecht, Foris, 1981.

Представена за печат на 27.09.2007 г.